

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

SEBESTYÉN, Éva

Miben halt meg Magyar László? (Magyar László angolai árvaügyi irata) /
How did László Magyar die? (Angolan orphanage document of László Magyar)

Eredeti közlés /Original publication:

Africana Hungarica, 2007, 2. évf., 1–2. szám, 157–184. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR – 000.002.856

Dátum/Date: 2018. május / May

filename: sebestyen_2007_MagyarLaszlo

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document:

SEBESTYÉN, Éva: Miben halt meg Magyar László? (Magyar László angolai árvaügyi irata) / How did László Magyar die? (Angolan orphanage document of László Magyar), *AHU MATT*, 2018, **pp. 1–37. old.**, No. 000.002.856, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, az Angolában 1864-ben igen szerencsétlen körülmények között elhunyt nagy magyar utazó és felfedező ún. árvaügyi iratának közzététele és magyarázata

African studies in Hungary, disclosure and explanation of the so-called orphanage document of the great Hungarian traveler and explorer who died in Angola in 1864 in very unlucky circumstances

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

MIBEN HALT MEG MAGYAR LÁSZLÓ?¹ (MAGYAR LÁSZLÓ ANGOLAI ÁRVAÜGYI IRATA)

SEBESTYÉN, Éva

Africana Hungarica, 2007, 2. évf., 1–2. szám, 157–184. old.

Bevezetés

A magyar Afrika-kutatók közül mind a mai napig Magyar László (1818–1864) az egyetlen, aki teljes aktív életét Afrikában töltötte, és 16 éven keresztül egyetlen egy országban, Angolában végzett kutatást. Mindehhez hozzájárul az a tény, hogy terepmunkáit kizárólag egyedül, eleinte afrikai családja támogatásával végezte. Munkásságát az empátikus megközelítés, az általa választott afrikai életmódnak köszönhetően közvetlenül szerzett tapasztalatok és adatgyűjtések jellemezték. Róla valóban elmondható a „résztvevő megfigyelés” alkalmazása. Tudományos felfedezései nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia² és a Kossuth-emigráció (jelesül Szemere Bertalan és Rónay Jácint),³ hanem kora jelentős tudományos központjai (a londoni Kirá-

¹ Köszönetemet szeretném kifejezni az ELTE, BTK Afrikanisztikai Oktatási Program vezetőjének, Dr. Füssi Nagy Gézának, aki a program kutatási alapjából nyújtott támogatással lehetővé tette Magyar László forrásanyagának feldolgozását.

² Az MTA Hunfalvy János szerkesztésében kiadta Magyar László leveleit, majd könyvét, és az *Akadémiai Értesítő*-ben rendszeresen jelentetett meg híreket, majd cikkeket Magyar László tollából. (Magyar László, Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál országokról. *Akadémiai Értesítő* 11/1859/: 26.) Hunfalvy János szerepe meghatározó volt Magyar László és az Akadémia viszonyában. Neki köszönhető Magyar László valamennyi írásának magyar és német nyelvű megjelentetése, de ugyanakkor időnkénti, Magyar László tudományos felkészültségére vonatkozó szakmai bírálatai nem erősítették meg az Akadémia vezetőségét, hogy az egyébként is szűkös anyagi keretükből Magyar László kutatásait támogassák, és hazajövelele költségeit fedezzék.

³ A Párizsban élő Szemere Bertalan vetette fel és a Londonban letelepedett Rónay Jácint hajtotta végre azt a magyar ügyet képviselő gondolatot, hogy a

lyi Földrajzi Társaság,⁴ a Gothában székelő Justus Perthes Földrajzi Intézet,⁵ a lisszaboni Gyarmatügyi Minisztérium,⁶ a bécsi Földrajzi Társaság⁷ szakértőinek figyelmét is magára vonták. Tragikus sorsáról, angolai viszontagságairól Magyarországra küldött levelein keresztül értesülünk, de életének mozgatórugóiról, felfedezéseinek kortárs intézmények, kutatók általi értékeléséről, családi háttéréről, a Magyar Tudományos Akadémia, a külföldi kutatóközpontok akkori kultúrpolitikájáról és rá vonatkozó intézkedéseiből nagyon keveset tudunk. A kortárs tudósvilág, de még az utókor is – kivéve a néprajzkutató Ecsedy Csabát – *elsősorban* a földrajzi kutatásait értékelte, holott felfedező munkásságának igazi értékét – életmódjából és érdeklődéséből adódóan – néprajzi leírásai jelentették.

Sokan foglalkoztak személyével és munkásságával Magyarországon, legnagyobb érdeme ebben Krizsán Lászlónak⁸ van, aki a történeti

Londoni Királyi Földrajzi Társaság irányítsa, támogassa és publikálja Magyar László felfedezéseit. Mindketten naplójukban rögzítik egymásnak írt leveleiket, Szemere Bertalan Naplója nemrég jelent meg, Rónay Jácinté pedig a Pannonhalmi Apátság kéziratárában található.

⁴ Szemere Bertalan és Rónay Jácint közreműködésével felolvasásra került, majd megjelent Magyar László leveleinek kivonatos ismertetése a londoni Királyi Földrajzi Társaság folyóiratában. A Társaság elnöke Sir Frederick Murchison levélben felkérte Magyar Lászlót, hogy részletesen ismertesse velük felfedezéseit és indítványozta, hogy további kutatásait a Társaság támogatásával végezze.

⁵ A német Intézet vezetője, August Petermann is figyelemmel kísérte és kiadta Magyar László cikkeit, melyet Hunfalvy János továbbított német fordításban.

⁶ A portugál gyarmatügyi miniszter Sá da Bandeira, a felfedezések támogatója megkülönböztetett figyelemmel kísérte Magyar László angolai munkásságát, javaslatára a Tengerentúli Tanács ajánlatot tett a magyar felfedező alkalmazására és élethosszantigani járadék fizetésére. Erre a válasza Sá da Bandeira évekig várt és mellőzte a szakmailag valószínűleg jobban felkészült pályázókat. Végül is Magyar László hazafias okokra hivatkozva megköszönte, de visszautasította a portugál ajánlatot és a bizonytalan kimenetelű magyarországi lehetőségeket választotta.

⁷ A bécsi Földrajzi Társaság Magyar László felfedezéseit állandó tagsággal honorálta.

⁸ Thirring Gusztáv után Krizsán László az a kutató, aki vállalja a tudományos népszerűsítést: nemcsak a publikálást az ismeretterjesztő kiadványokban (*Élet és Tudomány*), hanem Magyar László nevét viselő iskolák évenkénti rendezvényein való részvételt, valamint iskolanévadáson, szoboravatáson keresztül is fenntartja Magyar László emlékét. Ezen kívül az MTA Kéz-

magyarországi levéltárakban, kéziratárakban végzett kutatást. Ugyanakkor sem magyarországi, sem külföldi tudósok egyáltalán nem végeztek feltáró munkát Angolában, Ausztriában, Braziliában, Nagy-Britanniában, Németországban. Még meglepőbb, hogy a Portugál Külügyminisztérium levéltárában, és a lisszaboni Földrajzi Társaságban sem kutattak. A 20. század 30-as éveiben, a földrajztudós Thirring Gusztáv felkérésére végeztek egy alapkutatást a lisszaboni Tengerentúli Történeti Levéltárban, a későbbi Magyar László-kutatók e forrásanyagot kritikai elemzés, valamint további kutatás nélkül veszik át és közlik.

A rá vonatkozó forrásanyagok legérdekesebb és egyben legértékesebb része a Benguelai Járási Bíróság Kéziratárában feltárt árvaügyi irat. 1982-ben, majd 1988-ban folytattam Dél-Angolában terepmunkát, melynek célja a Magyar Lászlóra vonatkozó szóbeli és írásos források gyűjtése volt; végigjártam Magyar László legutolsó lakhelyeit, Lucira és Cuio halászfalvait, de még a legöregebb lakosok sem őrizték meg emlékét. Legutolsó lakhelye, Cuio és a járási központ, Dombe Grande európaiaknak fenntartott temetőinek – többnyire névtelen – sírhalmi között sem fedeztem fel sírhantját. Nem sikerült megtalálnom a magyar felfedező leszármazottait, ezért a kutatást a térség levéltáraiban folytattam. A Mossamedesi Városi Levéltárban megtaláltam egy, Magyar László elsőszülött fiára, Artúrra vonatkozó feljegyzést, mely szerint a Városi Tanács egyik tagjánál van elszállásolva és tőle asztalos mesterséget tanul. E feltáró munka következő és egyben legfontosabb állomása volt a Benguelai Járási Bíróság Kéziratára. A polgárháborúban állítólag aláaknázott épületbe senki nem mert bemenni, és köztudott volt az is, hogy a városi és tartományi kéziratár a polgárháborúban elpusztult, vele együtt, a Magyar Lászlóra vonatkozó hivatalos levelezések jelentős része is. Így a Benguelai Bírósági Kéz-

irattárában levő Magyar Lászlóra vonatkozó anyagokat adja ki folyamatosan a magyarországi folyóiratokban, elsősorban a *Vasi Szemlé*ben, kutatása kiterjed a Trianon előtti magyar forrásanyagokra is, valamint Thirring Gusztávhoz hasonlóan ismerősei segítségével kísérletet tett a Magyar Lászlóra vonatkozó portugál nyelvű és angolai vonatkozású forrásanyagok kiegészítésére is. Vizsgálatának tárgya még Magyar László édesapja, Magyar Imre pályafutásának és leszármazottainak felderítése és a még élő leszármazottakkal való kapcsolattartás. Érdemei közé tartozik a quilombo (a rabszolgaság, háborúk, természeti katasztrófák elől menekülő lakosság rejtett lakhelye) jelenlétének azonosítása Magyar László írásaiban.

irattár kulcsfontosságúvá vált számomra: az egyetlen remény a rá vonatkozó helyi források megismerésére. Egy leszerelt, volt aknagyűjtő katona társaságában, egy-egy elemlámpával a kezünkben mentünk be a kivilágítatlan raktárba. Léptünk nyomására az első emeletre vezető korhadtt lépcső alja széthasadt, és a nyitott bejárati ajtó mellé zuhantam le. A kívülről beáramló fény megvilágította a velem szemben levő polcot, amelyen hagyatéki iratok sorakoztak. A negyedik kötet Magyar László árvaügyi irata volt, mivel halálakor kiskorú örökösöt hagyott maga után. Ebben a kéziratban megtaláltam még két vele kapcsolatos peranyagot. Az egyikben visszaköveteli egy folyó medrében elásott elefántcsontagyarát, a másikban pedig öt perli be cégtársa, a volt benguelai kormányzó, hogy a szerződésben megállapított idő előtt hagyja ott közös vállalkozásukat.

Az árvaügyi irat hagyatéki jegyzékéből megismerjük Magyar Lászlót, mint embert: hogyan gondoskodott rabszolgáiról, milyen háztartást vezetett, miből élt, hogyan öltözködött, mivel kereskedett, kikkel és milyen buktatókkal dolgozott együtt. A többi forrásanyag a felfedező és az intézmények kapcsolatáról, vagy életútjának egy-egy állomásáról ad hírt.

Magyar László egészségtudatossága

Adatok hiányában a Magyar László-kutatók mind a mai napig nem tudták meghatározni az utazó–felfedező halálát kiváltó tényezőket. Magyar László közvetlenül a halála után elkészített árvaügyi irat két rendkívül értékes forrásanyagot tartalmaz, melyeket az alábbiakban ismertetünk. Az orvosság-jegyzékből megtudhatjuk, hogy milyen ön-orvoslással élt. A lista érdekessége, hogy katonaorvosok gyógyítási eljárásait tartalmazza, amelyeket a 19. században alkalmaztak és a 20. században még mindig fennmaradtak. Jelen van a portugál népi orvoslás (pakolás, köpülés), az európai hivatalos orvostudomány által is tesztelt orvosságok (kinin, vasszul-fát), de teljes mértékben hiányoznak a helyi afrikai népi gyógyászat orvosságai, eljárásai. Ennek oka lehet. A helyi népi gyógyászatban alkalmazott gyógyszereket maga a gyógyítóember bocsátja a beteg rendelkezésére, tehát nem piaci áruk. Az is elképzelhető, hogy a bizonyára az afrikai orvoslás széles tárát ismerő és használó Magyar László utolsó reménye már csak az európai orvoslásban volt. Pedig Livingstone-tól is tudjuk, hogy a portugál

telepések használták a helyi afrikai gyógymódokat és a gyarmatosító politika része volt e tudás terjesztése a portugál gyarmatbirodalomban. A cikk Magyar László öngyógyításáról még egy forrásanyagot használ fel, jelesen a szomszédjaival élete utolsó két hónapjában – a betegsége krízisfázisában – folytatott levelezését. A felfedező leírja a betegségével kapcsolatos panaszait, a gyógyítására kért orvosságokat, a szűkös anyagi és beszerzési lehetőségeken belül megvalósítható étrendjéhez ételeket, étvágya javítására portugál borokat kért.

Az Afrikába érkezett életvidám, testi–lelki erejében bízó felfedező írásait időrendi sorrendben követve elhalálozásáig fokozatosan kialakul Magyar László komplex egészségtudatos képe. A 21. századi holisztikus módon nemcsak teste egészségével, hanem teste-lelke együttes harmóniájával is foglalkozik. Nyugat-afrikai munkáját egészsége érdekében váltja fel a délebbre fekvő angolaival.⁹ Megismerkedik a tengerparti Benguela egészségtelen éghajlatával,¹⁰ a terület legfőbb betegségével, az akkor forróláznak, vagy csak egyszerűen láznak¹¹

⁹ „Afrika nyugati partjaira hajózik... De a mostoha éghajlat egészségemet annyira megrongálá, hogy csak más éghajlat alatt remélhetém helyreállíthatni, miért is 15 fokot délre hajózá, 1848 dec. 9.-dikén a Benguelai öbölben veték horgonyt” (Magyar 1859a: 1).

¹⁰ „Bámulatra méltó a gyorsaság, mellyel e forró és ernyesztő éghajlat a mérsekelt égöv alatt született egyének életerejét fölemésztí s az életkor különböző szakait megrövidíti. Egy 25 éves fiatal férfi, ki két évig itt mulatván, rendszeren sok szenvedés után, végre az éghajlatot megszokta, 10 esztendő emésztett föl életéből és 35 éves férfi alakját ölti magára; ha pedig nyolc vagy tiz esztendeig folyvást itt mulatott, többnyire mint testi és lelki erejét vesztette, egészen elaggott ősz hajú, s fogai kihullta miatt, beesett arcu agastyán tengődik ” (Magyar 1859a: 1).

¹¹ „Uralkodó nyavalyák: az említett forróláz a legközönségesebb, úgy szólván, napi renden való betegség, melyet az orvosok a különböző kórjelek, és körülményekhez képest különbözőleg gyógyítanak. Én a betegség valódi okát s mivoltát nem ismerem, azért csak röviden említem meg, hogy mikép gyógyítám azt saját magamon.

Mihelyt a láznak első kórjelét és nyilatkozását éreztem, azonnal a szobában nyugodtan maradva egy adag himbojolajt (riciolajt) szedtem, melynek hatását a reá ismételve vett gyenge húslével mozdítám elő; másnap korán reggel egyszerre 12–16 szemer kinaszulfátot szedtem, négy óra mulva ismét nyolc, s végre négy szemert. Soha többet, vagy más orvosi szert nem használtam, kivéven holmi frisitő italt, de a szükséges diétát mindig szorosan követtem. Ez egyszerű móddal sikerült nekem eddigelé a nálam is sokszor beállott afrikai lázon erőt venni” (Magyar 1859a: 12).

nevezett maláriával és az ott élő külföldiek tobzódó életmódjával, ezért hamarosan karavánútra indul, hogy az ország belterületén fekvő Biét válassza lakóhelyének. Könyvéből, majd hagyatéki jegyzékéből kiderül, hogy nemcsak az orvosságos ládája kíséri el mindvégig útjaira, hanem a helyi népi gyógyászatot¹² is tanulmányozza; a konkrét gyógyítási eljárást leválasztva az e tudománnyal rendelkező varázslók rítusaitól, alkalmazza is. Saját betegségeiről is tudósítja magyarországi családját, melyek közül végigkíséri az utazásai alatt szerzett krónikus szembetegsége, valamint a vitaminhiányos táplálkozásból származó skorbutja.¹³ Az egészséges éghajlatáról ismert biéi háztartásának köszönhetően minden egyes út után felépül.¹⁴ Apósa meggyilkolása miatt Biét el kell hagynia, és a korábbi családi támasz nélkül, a tengerpart menti festőmoha szedéséből tengeti életét. E rabszolgáival folytatott vállalkozásában a számára mindennél fontosabb, a személyes szabadságát biztosító, tengerpart menti nomád életmódot választja. Meg-

¹² „A súly elég gyakran mutatkozik s többnyire felette alkalmatlan bőrbetegségeket okoz, melyeket azonban többféle növényvel, különösen a „tije” szárított és porrá tört levelével szerencsésen gyógyítanak.

A szembajok rendes periodikus betegségek, melyek tavasz kezdetével szoktak beállani, midőn a falevelek újra kifejlenek, de általában nem makacs lefolyásuk s egyszerű orvoslás, t.i. a „bábá”-nak nevezett kaktusféle növény főzetével történt mosogatás által meggyógyíthatók. Annál súlyosabb a vérhas, mely általában rossz lefolyású, s melynek azért is sokan lesznek áldozatai, mivel bűbajos mivénnek tartják, melytől csak holmi véráldozattal igyekeznek megmenekedni” (Magyar 1859a: 345).

¹³ „A forró éghajlat, és a sok keservekkel vegyített életmód testi erőmet, mint gondolom, nem észrevehetőleg koptatta meg, és bár külsőmön, annak nagyon kitűnő jeleit viselem is, mint hajaim nagyobbára őszültek, beesett, naptul pörkült, rögzös arczám, a fiatal kor vonzó ékeiből kivetkezettve, egészen aggott korra mutatnak, de a karjaimban, és lábszáraimban létező rugékonny erő, sovány, száraz testalkotásomnak, még hosszas tartósságot ígérnek, (...) A nyavalyák, melyek nagyobb befolyást gyakorlottak reám; az ophthálmiaiak, és különösen a scorbut; melynek életrontó tulajdonságai külömbféle alakban mutatják magukat testemen, de hiszem, hogy Hazámba jutva, a mérsékelt levegő ezen rettenetes chronikus nyavalamtól egészen megszabadítand” (Magyar László levele apjához, Magyar Imréhez, Bié, 1857. március 1. Thirring 1937: 141–142).

¹⁴ „A tengerpartok közelében fölszedett kóranyagok a bihéi karaván népei közt rendszeren eltűnnek, mihelyt a Lingi-Lingi hegységen túl vannak, a betegek is szembetűnőleg javúlnak s nemsokára minden orvoslás nélkül egészen felidülnek ” (Magyar 1859a: 161).

élhetését alig tudja biztosítani, táplálkozása az afrikai halász–vadász életmódnak¹⁵ felel meg, zöldség- és gyümölcsmentes, az európai étrendtől nagyon eltérő formában zajlik, ami állandó hiányérzetet¹⁶ kelt benne. Felfedezéseinek folytatására már nincs lehetősége, lelkiileg megtört, magyarországi hazatérése az ígért családi támogatás elmaradása miatt meghiúsult. Az MTA is csak könyve és két cikke megjelentetésével és némi pénzzel honorálja munkáit, hazautazásához szükséges összeget így nem tudja előteremteni. Magyar László által flegmának¹⁷ nevezett depressziós tünetek az évek folytán a hazatérés reményének elvesztésével elhatalmasodnak¹⁸ rajta, melyek elősegítették a trópusi betegségek krónikussá válását. Visszafordíthatatlan ördögi kör alakul ki, betegségei miatt nem tudja befejezni könyve beígért II. és III. kötetét, alkotói kudarca miatt nem tudja leküzdeni betegségeit, melyek egyre erőteljesebben hatnak a lélekben megtört és fizikailag legyengült emberre.

¹⁵ „...egyedül friss vagy szárított vadhússal és hozzá legfeljebb mézzel élni a sivatag belsőségeiben, hol meg egyedüli italom, víz és még ez is többször zavaros, sós ízű és kevés. Mindezen kemény nélkülözéseket pedig örömezteltűnök, mert ily móddal tökéletesen élvezhetem lelki és testi szabadságomat, a legbecsesbb és szentebb apanagiumát az emberi jogoknak.”

„...különös isteni gondviselés nyugszik felettem; már huzamos évek óta élésmódomat egészen a bennszülöttek módjára intéztem el, mely sistema, mint tapasztaltam, a legjobb, mely által az európaiak itt Afrikában tartós egészséggel és élettel dicsekedhetnek ” (Magyar László levele apjához, Magyar Imréhez, Gyikolo Moino, 1861. december 25. Thirring 1937: 152–154).

¹⁶ „Közel sem vélnéd édes Atyám, mily jó és állandó egészséggel bírok én ezen túl a során, fáradtságos és a művelt emberre nézve oly sok nélkülözésekkel környezett életmód mellett, hol többször holdnaponként vagyok kénytelen kávé, tea, kenyér (Zwiback) és minden másnemű finomabb élelmek nélkül” (Magyar László levele apjához, Magyar Imréhez, Gyikolo Moino, 1861. december 25. Thirring 1937: 152).

¹⁷ „...mit sem szóllok lelki erőmről, melyet hála Istennek, telyes létben érezek, csak előbbi vidámságom eltűnve, egy állandó, lelkemen uralkodó komoly phlegmának adván helyet, de amely tudom, hogy inkább, a hovatovább előre haladó életkornak, mint kiállott szenvedéseimnek tulajdonítható” (Magyar László levele apjához, Magyar Imréhez, Bié, 1857. március 1. Thirring 1937: 141).

¹⁸ „Isten hárítsa el ezen kietlen vidékekről a nyavalák ostorát, mert higgye el, kedves Hazafi, hogy e nélkül is itt létezni egy valódi tantalusi kín” (Magyar László levele Toldy Ferenchez, Bahia dos Elefantes, 1862. június 9. Thirring 1937: 161).

Magyar László kortársainak egészségtudata

Angolában a trópusi betegségek közül a malária volt a 19. században és ma is a leggyakoribb előfordulása és a legtöbb áldozatot szedő betegség. A 19. század második felétől ismert volt és a felfedezők között már általános és eredményes volt a kinin alkalmazása.¹⁹ A kortárs portugál felfedezők Angolában Magyar Lászlóhoz hasonlóan jártak el a malária és egyéb betegségek gyógyításában. Párhuzamosan alkalmazták az afrikai gyógyászat tapasztalatain alapuló eljárásokat, így a piócákat, hogy kiszívják „a rossz vért”²⁰. Ezt az eljárást az orvosi képzettségű Livingstone elítélte és a maláriától egyébként is legyengült szervezet számára károsnak sok esetben végzetesnek tartotta.²¹ A viszonylag rövid időt, 12 évet töltő felfedezők kinin szedésével kigyógyították magukat az útjuk alatt többször előforduló lázrohamból, ahogy ők a maláriát nevezték, de az évtizedekre berendezkedők szervezete felett az idő előrehaladtával, a szellemi, lelki elfásultság kialakulásával győzelmeskedett a gyilkos kór. Magyar Lászlóhoz hasonlóan ez történt Angolában a portugál zoológus José de Anchietával is.

A magyar felfedezővel egy időben és térben is közel munkálkodó felfedező volt David Livingstone. Az ő egészségfenntartó szemlélete kiterjedt a két orvoslás (európai és afrikai) állandó összehasonlítására, valamint az afrikai népi gyógyászat eredményeinek ellenőrzésére és az európaiba történő bevezetésére. Elismerően nyilatkozik a portugál gyarmatosítókról, akik már több évszázada elismertek, és sikeresen alkalmaztak számos afrikai gyógyítási módot, ezek közül legfontosabbnak a kininnel vetekedő fakérges használatát vélte a malária ellen. Livingstone nemcsak adatokat gyűjt, hanem klinikai kutatásra is továbbítja az eredményes afrikai gyógyszereket az európai szakemberek felé. Magyar Lászlóhoz hasonlóan Livingstone is állítja, és a por-

¹⁹ Magyar László legutolsó lakhelyeihez közel tartózkodó Serpa Pinto utazó 1877-ben tett első utazása során több ízben is elkapta a maláriát. „A lázam a nagyon erős kinin adagoknak köszönhetően abbamaradt” (Serpa Pinto 1881. I: 115).

²⁰ A visszatérő maláriás rohamban szenvedő Serpa Pinto így ír a kezeléséről: „Beborították a testemet piócákkal és az a rengeteg vér, amelyet a feketék így kiszívtak belőlem egy leírhatatlanul gyenge állapotot eredményezett. A fájdalmaim gyengültek, de nem szűnt meg a lázam” (Serpa Pinto 1881. I: 134).

²¹ Livingstone 1857. I: 170.

tugál kutató, José de Anchieta élete is bizonyíték arra a felismerésre, hogy ha a lélek elfárad, akkor az afrikai betegségek legyőzik még a legelszántabb kutatót is.²²

Magyar László utolsó napjai

1864-ben életútja legutolsó állomáshelyén, Lucirát ott hagyva Ponto do Cuio faluban telepszik le Magyar László. Lakhelye egy gazdag portugál származású cukornád ültetvényes João Estêves de Araújo szomszédságában van, aki a többi szomszédal együtt ellátja élelemmel, majd fedezi temetkezési költségeit is. A legutolsó levelek szövegezéséből már észlelhető a szellemi leépülés megkezdődése, vagy még inkább az állandó maláriás rohamoknak kitett szervezetének a nagyfokú kimerülése. A korábban portugál stílust átvéve, cikornyásan, hosszú, kerek mondatokban fogalmazó Magyar László mondatai megváltoznak, lerövidülnek (bár ez a szomszédoktól sürgősen beszerzendő dolgok miatt is történhet). A szavak sorrendje nem a portugál nyelvben kialakult szabályok szerint történik, sokszor inkább a magyar nyelvi kifejezésmódot követi, vagy pedig egyszerűen távirati stílust alkalmaz. Nem egyszer az egymást követő mondatokat csak a sorok között olvasva lehet megérteni, mivel szavak maradnak ki. Szomszédaival folytatott levélváltásából egy elszegényedett, csüggedt, magára maradt, beteg ember képe rajzolódik ki, aki az utolsó pillanatig küzd az életéért. Helyzete reménytelen, szervezete leépülőben van, a megélhetését biztosító festőmoha szedését, és a hozzá még betegsége alatt is hűséges rabszolgái munkáit már alig tudja irányítani, kézben tartani. Kilátástalan helyzete ellenére nemcsak saját gyógyulására gondol és igyekszik a lehetőségeken belül a leghatásosabb gyógyszereket beszerezni, egészségét helyreállító ételeket, italokat kérni, hanem rabszolgáira is, akiket további munkák elvégzésére cukornádpálinkával bátorít.²³ Az élete értelmét adó felfedezések és azok után – Livingstonehoz hasonlóan – a hazatérés és az azt követő tudományos fogadtatás és ünneplés – nem valósultak meg. Magyar László a várva várt otthoni

²² Livingstone 1857. I., 170.

²³ Serpa Pinto, Magyar László után Benguela környékén járt utazó is megérősíti, hogy „Afrikának ezen a részén a cukornádpálinka ugyanazt a szerepet tölti be az emberek életében, mint az olaj a gépeknél Európában. Nélküle meg se mozdulnak” (Serpa Pinto 1881. 1: 89).

elismerést könyve első kötetének kiadásával, valamint a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává megválasztásával elnyerte ugyan, de az erről szóló értesítést csak évekkel később – túl későn – kézbesítették neki. Életereje fogyóban van, már nem tervezi életmentő tervét: a hazatérését. Teste lassanként feladja a harcot, de lelki erejével elkeseredetten az utolsó pillanatig küzd gyógyulásáért. 1864. szeptember 3-a és november 4-e között – tehát a halála napja előtt pár nappal – írt utolsó levelében világosan, tisztán gondolkodó, az adott helyzetet pragmatikusan megoldani próbáló Magyar Lászlót ismerünk meg. Az adott lehetőségeken belül, a portugál származású szomszédjaira támaszkodva – különböző portugálok alkalmazta gyógy módokkal – próbál talpra állni. Hol vörösbort, vagy portói bort kér étvágya növelésére, friss kenyeret, tyúkhúslevest szervezete megerősítésére. Saját magát is próbálja diagnosztizálni, gyomorbántalmat, légzési zavarokat és maláriát állapít meg, melyeket könnyű étkezéssel és külföldi, mások szerint bevált gyógyszerekkel orvosol. Máskor a gyarmati katonai orvosok által is használt portugál népi gyógyászzal kísérletezik, köpüléssel,²⁴ érvágással, pakolással. Szomszédjain kívül másokkal nem levelezik, az európai – jelen esetben a portugál – szokásokkal ellentétben nem írt végrendeletet, és nem búcsúzik el írásban magyarországi és afrikai családjától sem. Valójában úgy tűnik, hogy nem készült fel saját halálára, hihetetlen életerejének köszönhetően még az utolsó napokban is reménykedik gyógyulásában.

Magyar László halálát kiváltó egészségügyi okok

Manuel Paiva, több évtizedes luandai kórházi gyakorlattal rendelkező ápoló szerint a forrásanyag alapján Magyar László halálának oka malária. A lisszaboni Egas Monis trópusi kórház angolai származású orvosa, Dr. Champalimaud szerint, malária és annak szövődményei, elsősorban légzési elégtelenség voltak az afrikai utazó halálának okozói. Hozzátette azonban, hogy száz évvel korábbi esetről van szó, így nem áll módjában a halott testét megvizsgálni, véleménye csak feltevés és nem egy megalapozott orvosi szakvélemény.

²⁴ Magyar László könyvében is hivatkozik a malária egyik tünetének, a hideg-meleg láz váltakozásának a gyógyításáról és leveleiből kitűnik, hogy maga is ezt alkalmazza utolsó napjaiban. „A hideglelések, melyeket leginkább a meghülések okoznak; izzadás, gyakori érvágások és köpüzések által orvosolják” (Magyar László 1859a: 345).

A budapesti KÖJÁL két orvosa eltérően nyilatkozott a halált kiváltó okokról, de még továbbgondolják jelenlegi véleményüket. Dr. Miskovits Eszter járványügyi főorvos szerint malária okozhatta Magyar László halálát. Dr. Szabó György virológus szerint hastífuszban szenvedett, és a halál közvetlen oka szív- és légzési elégtelenség volt. Mind a ketten úgy vélik, hogy az orvosságjegyzéken és a levelezésen kívül még több adatra lenne szükségük egy végleges szakvélemény adásához. Szeretnék a betegség lefolyására vonatkozó panaszokat feldolgozni és a nemzetközi szakirodalom alapján az így feltárt szimp-tómákat kielemezni.

Szerintük igen sok párhuzamot lehet megállapítani a múlt században alkalmazott portugál és magyar orvoslásban. A pálinka mint gyomorfertőtlenítő szer, az érvágás mint vértisztító, a mályva mint hashajtó nálunk is gyakran alkalmazott gyógyszerek voltak.

A gyógyszeresedés érdekessége, hogy bár Benguela tartományközponttól távol, egy kis halászfaluban él, kizárólag portugál orvoslást alkalmaz, és Portugáliából behozott gyógynövényeket és orvosságokat használ, annak ellenére, hogy ő többször tesz említést gyógynövényekkel kapcsolatos ismereteiről. Egyébként az európai származású angolaiak Angolában, sőt még akár Portugáliában letelepedve is mind a mai napig használnak afrikai gyógynövényeket, például gyomorbántalmak ellen *brututut*. (Lásd Néprajzi Múzeum, luandai füvesaszszonytól 1983-ban vásárolt népi orvoslásgyűjteményem.)

Összegzés

Az alábbi forrás-együttes bemutatja a társadalmi helyzete miatt Magyarországon vesztesnek született és Afrikában kihívásokra, felfedezésekre és azok tudományos elismertetésére törekvő ember harcát. Magyar László egész életében saját erejére, elhivatottságára támaszkodva próbált felülemelkedni egy-egy adott helyzet szabta korlátokon mindaddig, amíg a trópusi betegségek, a magára hagyatottság, a Magyarországra való visszatérés reménytelensége le nem győzték súlyosan beteg testét. De még így is, a benguelai árvaügyi iratban található legutolsó levelei bizakodóak, a gyógyulásáért küzd. Magyar László írásainak és a kortárs Angolában járt vagy ott letelepedett felfedezők könyveinek egészségügyre, életmódra, táplálkozásra vonatkozó részei

hozzásegíthetik az orvoslástörténet kutatóit a trópusi betegségek pontosabb anamnézisének megadásához.

Magyar László betegségeire vonatkozó forrásanyagok élete utolsó szakaszában

(Magyar László Árvaügyi irata, II. rész)

I. Magyar László közvetlenül halála előtti levelezése szomszédjaival

1. Cuio, 1864. szeptember 3.

Magyar László levele João Estêves de Araújo-nak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Ja que vossa merce he tanto bondoso e se interessa do meu restabelecimento, recorro a vossa merce pedindo que me mande linhaça para por mais ca- taplasmás ao menos de noite que na realidade as dores que tenho na barriga (intestinos delgados) he que me causa toda a minha molestia. Outro sim: Queira mandar tres garaffas de aguardente.</i> <i>3 de Setembro de 1864</i> <i>Seu amigo obrigado</i> <i>Magyar</i>	Araújo Úr! Mivel Ön olyan jóságos hozzám és érdeklődik gyógyulásom felől, ezért fordulok Önhöz. Kérem, hogy küldjön nekem lenmagot, hogy az este még több lenmagpépes borogatást alkalmazhassak, a gyomromban (vékonybeleimben) érzett fájdalom okozza szerintem a betegséget. Továbbá küldjön, kérem, három üveg pálinkát. 1864. szeptember 3. Üdvözli barátja, Magyar
---	---

2. Cuio, 1864. szeptember 9.

Magyar László levele João Estêves de Araújo-nak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Rogo lhe o favor, não se esqueça mandar me o sulp- hato</i>	Araújo Úr! Ne felejtse el, kérem, elküldeni a vasszulfátot és a gyógyfüvet.
--	---

<i>de ferro e a herba tostão. Outro sim: Queira mandar tres garaffas de agoardente.</i>	Továbbá küldjön, legyen szíves, három üveg pálinkát.
<i>9 de Setembro de 1864 Seu amigo Magyar</i>	1864. szeptember 9. Barátja Magyar

3. Cuio, 1864. szeptember 10.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i>	Araújo Úr!
<i>Rogo lhe o favor de mandar duas libras de e uma libra de manteiga com um pão fresco.</i>	Kérem, hogy küldjön nekem két font búzalisztet a kásáim el- készítéséhez és egy font vaját és egy friss kenyeret.
<i>11 de Setembro de 1864 Magyar</i>	1864. szeptember 11. Magyar

4. Cuio, 1864. szeptember 11.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i>	Araújo Úr!
<i>Queira mandar tres garaffas de agoardente</i>	Legyen szíves, küldjön nekem három üveg pálinkát.
<i>11 de Setembro de 1864 Magyar</i>	1864. szeptember 11. Magyar

5. Cuio, 1864. szeptember 12.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Queira mandar me tres garaffas de agoardente.</i> <i>12 de Setembro de 1864</i> <i>Magyar</i>	Araújo Úr! Legyen szíves, küldjön nekem három üveg pálinkát. 1864. szeptember 12. Magyar
---	---

6. Cuio, 1864. szeptember 16.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Queira mandar-me duas libras de macarão, dois pães frescos, e uma garaffa vinho e tres de ago-ardente.</i> <i>16 de Setembro de 1864</i> <i>Magyar</i> <i>Amigo Augusto, espero-o hoje infallivelmente, desejo ve-lo e fallar-lhe.</i>	Araújo Úr! Legyen szíves, küldjön nekem két font makarónit, két friss kenyeret, és egy üveg bort és három üveg pálinkát. 1864. szeptember 16. Magyar Augusto barátom. Feltétlenül jön el ma hozzám, látni szeretném és beszélni Önnel.
---	--

7. Cuio, 1864. szeptember 16.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Queira mandar-me um baril de 5° de agoardente e dizer me o preço.</i> <i>Amigo Senhor Augusto, se poder dar uma chegada, para</i>	Araújo Úr! Kérem, küldjön nekem egy ötödös hordó pálinkát és mondja meg az árát. Barátom, Augusto Úr, köszönettel venném, ha egy pillanatra
---	--

<i>um momento obrigaria.</i> <i>Traga comsigo sulphato do quinino, as febres não me deixão.</i> <i>16 de Setembro de 1864 seu amigo Magyar</i>	meglátogatna engem. Hozzon magával kininszulfátot. Nem szűnik meg a lázam. 1864. szeptember 16. Barátja Magyar
---	---

8. Cuio, 1864. szeptember 17.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Queira mandar-me um barril de 5º de agoardente e dez caixas de sal.</i> <i>17 de Setembro de 1864 Magyar</i>	Araújo Úr! Legyen szíves, küldjön egy ötödös hordónyi pálinkát és 10 doboz sót. 1864. szeptember 17. Magyar
--	--

9. Cuio, 1864. szeptember 28.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Queira mandarme tres garaffas de agoadente e uma tambem de letria fina para sopa.</i> <i>28 de Setembro de -64 Magyar</i>	Araújo Úr! Legyen szíves, küldjön nekem három üveg pálinkát és egy üveg [ismeretlen szó] leves készítéshez. 1864. szeptember 28. Magyar
---	--

10. Cuio, 1864. szeptember 31.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>He favor mandar me um pão fresco.</i> <i>31 de Setembro de 1864</i> Magyar [Nota posterior] Foram dois pães.	Araújo Úr! Legyen szíves, küldjön nekem egy friss kenyeret. 1864. szeptember 31. Magyar [Utólagos megjegyzés] Két kenyér volt.
--	---

11. Cuio, 1864. október 2.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Muito estimo a sua chegada. Eu ando um pouco melhor porém a grande debilidade em que me acho quase não dei se levantar do corpo, a minha comida e bebida pouco ou nada poderão dar me força pois que so como um pouco de matete e sopa de letria porque a galinha de maneira alguma posso comer. A vista disto peço a vossa merce-veja se la me podia arranjar alguma coisa confortativa, desejava (julgo) comer um pouco de terno churrasco de carne de gado porém sei que isto não há. Por</i>	Araújo Úr ! Nagyon örültem látogatásának. Egy kicsit jobban vagyok, de még nagyon gyengének érzem magam, emiatt nehezemre esik felkelni. Az ételem és az italom alig vagy egyáltalán nem adja vissza erőmet. Csupán csak egy kis kását vagy levest eszem, mivel képtelen vagyok megenni a tyúkot. Az előbbiek miatt kérem Urasságodat, hogy szerezzen nekem valamilyen könnyű ételt. Szeretnék (úgy érzem) enni egy kis könnyű marhasültet. De gondolom, hogy ez Önnek sincs. Ezért arra kérném Önt, Kedves Uram, hogy küldjön valamit a sa-
---	--

<i>isso caro Senhor se alguma coisa me poder mandar da sua propria meza que possa servir a verse muito, muito lhe hei de agradecer. Não sei de vir pouco de vinho de pasto me seria bom ou de Porto e mesmo para abrir mais alguma vontade para comer.</i> <i>2 de Outubro de 64</i> <i>Seu amigo Magyar</i>	ját asztaláról, amit meg tudnék enni, és ezért nagyon hálás lennék. Nem tudom, hogy asztali bor vagy portói bor lenne-e a jobb, mely végre meghozná az étvágyamat. 1864. október 2. Barátja Magyar
--	--

12. Cuio, 1864. október 11.

Magyar László levele João Estêves de Araújo

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Rogo lhe o favor de mandar mais linhaça em grão, visto ter dito ter.</i> <i>11 de Outubro de 18 64</i> <i>Seu amigo obrigado</i> <i>Magyar</i> <i>NB. Hoje andei 2 horas passear pelo quintal Parece o sulphato do ferro não é mão.</i>	Araújo Úr! Legyen szíves küldjön nekem még lenmagot, mivel említette, hogy van még Önnek. 1864. október 11. Üdvözlettel barátja, Magyar Megjegyzés: Ma két órát sétáltam az udvarban. Úgy tűnik, hogy a vasszulfát igen hatékony.
---	--

13. Cuio, 1864. október 11.

Magyar László levele João da Silva Rocha Viannanak

<i>Cuio, 11 de Outubro de 1864</i> <i>Amigo Senhor Vianna,</i> <i>Com muita satisfação participo lhe que vou me restaurar dia em dia mais da terrível molestia. Ha tres dias principiei tomar o remedio vindo de Lisboa</i> <i>– suphato de ferro – que me tem sido muito util, hoje ja tenho passeado pelo quintal boas 2 horas, he a primeira vez meu amigo. Estou contente muito, pois em breve tempo tenho a gente na urzella, e isso he que nos da vida.</i> <i>Amigo! Dois favores vou lhe pedir ao mesmo tempo. Um, dezejo me de ordem para um barril de agoardente, e isto sem falta, alias ficará em miseria a respeito da farinha para a gente. Se por uma fatal casualidade vossa merce não podesse dispor do barril inteiro, então seja um libra porém sem falta. Segundo, queiro que me empreste oito arroba d'urzella, cuja urzella eu lhe restituirei aqui, quando lhe fizer pagamento mais ou menos duas arrobas não faz mal. Diga me pois, se a gente pudera hir buscar amanha. Tenho comprado uma duzia de taboas, e devo pagar em urzella, em lugar de dinheiro, tambem tenho ainda algumas arrobas.</i>	Cuio, 1864. október 11 Kedves Barátom, Vianna Úr! Nagy örömmel tudatom Önnel, hogy napról napra javulok és kilábalok ebből a rettenetes betegségből. Már három napja szedem a Lisszabonból érkezett orvosságot, a vasszulfátot, amely nekem jól bevált. Barátom, jó idő óta először fordul elő velem, hogy képes voltam jó két órát sétálni az udvaron. Most nagyon örülök annak, hogy embereim hamarosan hozzálátnak a festőmoha gyűjtéséhez, hiszen ebből tartjuk el magunkat. Barátom! Lenne egyszerre két kérésem. Nagy szükségem lenne egy hordó pálinkára, amelyet ha lehet azonnal küldjön el. Elfogott a liszt, nincs mit adnom az embereimnek. Ha valami miatt nem tud küldeni egy egész hordót, akkor legalább küldjön sürgősen egy font lisztet. A másik kérés az lenne, hogy szeretném, ha kölcsönadna nekem nyolc arroba festőmohát, számlarendezés- kor visszaadnám, nem számít, ha két arrobával több vagy kevesebb. Mondja meg, hogy mikor mehetnek érte az embereim a holnapi nap folyamán. Vettem ugyanis egy tucat deszkalapot, amelyekért pénz helyett festőmohában kell, hogy fizessek. Van még néhány arroba festőmohám. Küldjön nekem csirkéket és
--	---

<i>Mande me os frangos e debite me pelo custo d'elles.</i> <i>do seu amigo obrigado, Deus ate breve,</i> <i>Magyar</i>	a számlámra terhelje a csirkék árát. Üdvözli barátja, a mielőbbi viszontlátásig, Magyar
--	---

14. Cuio, 1864. október 12.

Magyar László levele João da Silva Rocha Viannának

<i>Cuio, 12 de Outubro de 1864</i> <i>Amigo Senhor Vianna,</i> <i>Sem ter a sua resposta a minha d'ontem. Mando 4 portadores com sacos vazios para buscar cada um</i> <i>2 arrobas d'urzella. Se tiver dé a cada um, se não tiver dé o que tiver duas ou tres cargas, tão bem remedeia, os que não tiverem carga. Tem ordem de buscar um sacco de farinha, em casa da Candida. Pode pezar a urzella em caza do Senhor Antonio, alem do tara do sacco de lhes mais um pouco desconto a cada carga porque costuma quebrar a urzella em meus sacos. Vou continuando a ficar melhor, devagar he verdade, porém a final sempre acabara este pesthe que me acabrunha</i>	Cuio, 1864. október 12. Kedves Barátom, Vianna Úr! A tegnapi levelemre még nem kaptam meg a válaszát. Küldök négy teherhordót üres zsákokkal, hogy mindegyikük két arroba festőmohával töltsen meg a zsákját. Ha van magának ennyi festőmohája, adja oda az embereimnek a kért mennyiséget, ha nincs, adjon, amennyit tud: két vagy három szállításra valót és ossza el közöttük a szállítmányt. Megparancsoltam nekik, hogy hozzanak egy zsák lisztet Candidától. Antonio úrnál lemérheti a festőmohát. A zsák súlyát ne számítsa bele és adjon egy kis kedvezményt minden szállítmánynál, mert az festőmoha összetörik a zsákjaimban. Az a helyzet, hogy lassan ugyan de fokozatosan gyógyulok, és remélem, hogy végetér ez az engem megnyomorgató átkozott betegség.
---	--

<i>Desejo lhe saude e sou seu amigo obrigado Magyar</i>	Jó egészséget kívánva, Üdvöz- li barátja, Magyar
---	--

15. Cuio, 1864. október 13.

Magyar László levele João da Silva Rocha Viannanak

<i>Cuio 13 de Outubro de 1864</i> <i>Amigo Senhor Vianna,</i> <i>Com tristeza dei no seu favor o estado em que vossa merce se acha a respeito de agoardente. Ao mesmo tempo fiquei grato a sua franqueza que de pouco mesmo me offereceo. Veja portanto amigo, o que pode dar a Candida se um garafão sera favor o garafão leva parece 22 a 23 garrafas enfim o que pode dispensa. Rogo entregue logo ao moleque Ambrosio que esta agora com Candida. Eu dese-jo (podendo ser) so ter contas com vossa merce e depois fazer amendados pagamentos que he bom para vos para mim devendo a um. Adeus. Estou indo melhor.</i> <i>Seu amigo Magyar</i>	Cuio, 1864. október 13. Kedves Barátom, Vianna Úr! Szomorúan értesültem, hogy mi a helyzete a pálinkával. Ugyanakkor hálásan köszönöm, a kevésből amellyel rendelkezik felajánl nekem. Barátom, ha lehetséges Önnek, adjon, legyen szíves, egy demizson pálinkát Candidának. Egy demizson, úgy tudom, 22–23 üveg pálinkának felel meg. Adjon annyit, amennyit nélkülözni tud. Kérem, hogy a küldeményt adja oda Ambrosio rabszolgának, aki most Candidánál van. Kívánom, hogy (lehetőségeimtől függően) csak Ön felé legyen tartozásom, és hamarosan rendezem a tartozásomat, amivel jót teszek Önnek is, és magamnak is, mivel addig is csak egy embernek tartozom. Isten Önnel. Jobban vagyok Barátja Magyar
---	--

16. Cuio, 1864. október 16.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

Senhor Araújo, <i>Queira mandar me um barril de 5° de agoardente e dizer me o preço. Amigo Senhor Augusto se pode dar uma chegada, para um momento, muito me obsequiava. Traga consigo sulphato de quinina, as febres não me deixão.</i> 16 de Outubro de 1864 Seu amigo Magyar	Araújo Úr! Legyen szíves, küldjön nekem egy ötödös hordócska pálinkát és mondja meg az árát. Örülnék, ha Augusto barátom idejönne egy kis időre. Hozzon magával kininszulfátot, mert továbbra is magas a lázam. 1864. október 16. Barátja Magyar
--	--

17. Cuio, 1864. október 22.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

Senhor Araújo, <i>Queira mandar me 2 libras de massa sendo de grossa melhor (havendo) uma libra de manteica, uma libra de bolaxinhas para cha (se ha pão nova) dois pães (se estiver pra cozer então esperarei) uma garaffa de vinho, e tres garaffas de d'agoardente.</i> 22 de Outubro de 1864 Obs. Rogo lhe o favor de me dispensar uma libra de fumo do	Araújo Úr! Kérem, hogy küldjön nekem két font kukorica- lisztet, ha van a durvább őrlésűből, továbbá egy font vaját, egy font kekszet teához, ha van friss kenyér, akkor két darabot, ha sütés előtt vannak még, megvárom; valamint egy üveg bort és három üveg pálinkát. 1864. október 22. Megjegyzés: Kérem, hogy küldjön még egy font brazil do-
---	---

<i>Brasil.... Dá-me já vontade a fumar.</i>	hányt. Kedvem támadt dohányozni.
---	-------------------------------------

18. Cuio, 1864. október 22.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Com muito pezar tenho sabido hontem que se ac- hava incomodado e ate de cama. Sinto incomodos, que sendo passageiros, em breve passsarão e que lhe dezejo do coração.</i> <i>22 de Outubro de 1864 seu amigo obrigado Magyar</i>	Araújo Úr! Tegnap nagy sajnálattal értesültem arról, hogy beteg és ágyban fekszik. Mint hálás barátja remélem, hogy hamarosan túl lesz a mostani lebetegedésén. És ezt tiszta szívből kívánom. 1864. október 22. Üdvözli barátja, Magyar
---	--

19. Cuio, 1864. október 27.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Queira mandar-me duas libras de farinha- trigo. Rogo lhe por muito obsequio vender me uma libra de goma para camisas po-dendo dar dois franguitos. Não me vejo de comer dois dias. Não tenho podi- do tomar caldo ou sopa. Estimo que se va prompto restabelecendo. Eu vou hindo devagar hontem teve febre que</i>	Araújo Úr! Küldjön, kérem, nekem két font búzalisztet. Legyen szíves, adjon el nekem egy font keményítőt az ingeknek, és ha tud még két csirkét. Már két napja nem eszem. Nincs lehetőségem valamilyen lét vagy levest enni. Kívánom, hogy mihamarabb meggyógyuljon. Én nagyon lassan lábalok ki betegségemből. Tegnap i lázam alaposan legyen-
--	---

<i>me abatteo bastante. amigo obrigado</i> <i>27 de Outubro de 1864 Magyar</i> [Nota posterior] goma ½ libra	gített. Üdvözli barátja, 1864. október 27. Magyar [Utólagos bejegyzés] fél font keményítő
--	---

20. Cuio, 1864. október 30.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Queira mandar-me um duas garrafas d'azeite de palma, uma garrafa de vinho, tres garrafas d'agoardente.</i> <i>30 de Outubro de 1864 Magyar</i>	Araújo Úr! Kérem, hogy küldjön nekem két üveg pálmaolajat, egy üveg bort, három üveg pálinkát. 1864. október 30. Magyar
--	--

21. Cuio, 1864. október 30.
Magyar László levele João Estêves de Araújonak

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Desde hontem a febre não me larga, tem me destru- ido todas as minhas forças. Não sei onde vai para isso. Ha tres dias que não dou de corpo, isto mesmo he a cauza de todo meu mal.</i> <i>Vejo que he preciso purga quanto antes, rogo posto por obsequio me mandar um vidro de magnesia que vai-la tem, e</i>	Araújo Úr! Tegnap óta nem hagy el a láz, ami teljesen kiszívta az erőmet. Nem tudom, ez hová vezet. Már három napja nincs székletem. Ez az oka minden bajomnak, ezért, tudom, hogy mielőbbi szükségem lenne hashajtóra. Kérem, hogy minél előbb küldjön egy üveg magnéziumot a saját készletéből. Azt hallottam
---	--

<i>que dizem me he muito bom para isso e dizer ao mesmo tempo como se toma.</i> <i>30 de Outubro de 1864</i> <i>Seu amigo Magyar</i>	róla, hogy nagyon jót tesz erre az esetre. Magyarázza el kérem, hogyan kell szedni. 1864. október 30. Barátja Magyar
--	--

22. Cuio, 1864. november 2.
Magyar László levele João Estêves de Araújo

<i>Senhor Araújo,</i> <i>Queira mandar me um barril de 5° agoardente,</i> <i>3 peças de riscado e uma propria para roupa,</i> <i>2 libras de bolaxas redondas e chatas, 2 libras massa, macarão, 3 garaffa vinagre.</i> <i>Cuio, 2 de Outubro de 1864</i> <i>Ps. Diga se precisa mandar para agoardente barril vazio?</i>	Araújo Úr! Kérem hogy, küldjön nekem egy ötödös hordó pálinkát, három vég kockás szövetet és egy vég ruhaszövetet, két font kerek és sima kekszet, két font makaróni tésztát, három üveg ecetet. Cuio, 1864. november 2. Ui. Mondja meg, hogy küldjek-e üres hordót a pálinka számára?
--	---

23. Cuio, 1864. november 4.
Magyar László levele Augustonak

<i>Amigo Senhor Augusto,</i> <i>Queira vender-me duas libras de linhaça, ou que puder. Estou muito mal, veja se me vender um bocado, que um grande favor que me faz. Não sei o que devo fazer. Se me devo causticar</i>	Kedves Barátom, Augusto Úr! Kérem, hogy adjon el nekem két font lenmagot, vagy amennyit tud. Nagyon rosszul érzem magam, nagy szívésséget tenne, ha egy kis időre eljönne hozzám. Nem tudom, mitévő legyek. A
---	---

<i>ou sangrar? Está me faltando a respiração.</i>	köpülést vagy az érvágást válasszam? Alig kapok levegőt.
<i>4 de Novembro de 1864 de vossa merce amigo obrigado Magyar</i>	1864. november 4. Üdvözli Önt barátja, Magyar

II. Magyar László utolsó heteiben szedett gyógyszerek jegyzéke (Magyar László Árvauégi irata, II. rész)

Az orvosságok számlája, melyek megvásárlására [João Estêves de Araújo] kérte meg betegsége idején az időközben elhunyt Magyar László.			
200 darab pióca ²⁵	200 bixas por vezes	20	4\$000
1 üveg vasszulfát ²⁶	1 vidro de sulfato de		1\$200
1 üveg magnéziumcitrát ²⁷	1 dita de citrato magnesia		1\$000

²⁵ Manuel Paiva (továbbiakban Paiva) angolai kórházi ápoló szíves közlése szerint – 1998. június 29–30 Coimbra – a piócát [Hirudo medicinalis] a magas vérnyomás csökkentésére, valamint sebek fertőtlenítésére használják mind a mai napig Angolában. A KÖJÁL Járványügyi Osztályának főorvosnője, Dr. Miskovits Eszter szerint az érvágást helyettesíthette a pióca. A múlt századi portugál orvoslás az általános európai gyógyításhoz hasonlóan gyakran alkalmazta a vér tisztítására az érvágást, mint igen hasznos gyógyítási módszert. Maga Magyar László a 23. sz. levelében utal az érvágás szükségességére.

²⁶ A lenmagpép – portugálul linhaça [Linum usitatissimum Lin.] – Paiva szerint légúti gyulladásokat gyógyítanak oly módon, hogy a lenmagból készült pépet helyezik a mellkasra, hogy az kiszívja a gyulladást. A KÖJÁL orvosai (Dr. Miskovits Eszter járványtani főorvos és Dr. Szabó György virológus) véleménye szerint az örleményt külsőleg sebre, furunkulusra és bőrlágyítóként alkalmazták, belsőleg hashajtóként, vagy gyomor és bélgyulladás esetén használták.

²⁷ Port. Amendoa doce [Prunus amygdalus stokes]. Köhögést enyhíti, és a kiszáradt bőr tisztítására használják. A KÖJÁL fent említett orvosai szerint hashajtóként használhatták.

4 font lenolajmag ²⁸	4 libra de linhaça	500	2\$000
fél üveg édesmandula olaj ²⁹	½ garrafa de oleo de amendoa doce		1\$200
kétnyolcad kininszulfát ³⁰	2 ditas sulfate quinina		1\$500
Egy adag fehérmályva ³¹ és hashajtónak használt pázsitfű ³²	uma porção de alteia e gramma		1\$500
összesen real értékben	somma reis		12\$400

²⁸ A malária elleni leghatékonyabb gyógyszer, mely a 19. század közepétől használatos Angolában.

²⁹ Fehérmályva portugál nevén alteia [Malvarisco, *Althaea officinalis* L.] főzetével idült köhögést és nehézlégzést gyógyítanak (Quer 1985: 942). A KÖJÁL fent említett orvosai szerint légúti betegségekre, torokfájásra, rekedtségre, bronchitisre, gyomor- és bélgyulladásra használták, külsőleg sebek és fekélyek fertőtlenítésére alkalmazták.

³⁰ Pázsitfű – portugál nevén grama [*Agropyrum repens*] – főzetét hashajtónak használják. A KÖJÁL fent említett orvosai szerint antibiotikumként és hashajtóként alkalmazzák.

³¹ ????????

³² ??????????

Im Araujo
24-28
Ja que Vm: he tanto bondoso, e
se interessa de meu estabelecimento, recom
a Vm: pedir que me mande linhas
pne por mais cataplasmas, ao menos de
noite, que na actividade do dor que tãto
na barrig (e intestinos degado) he que
me causa toda a minha molestia.
Outro sim: Queira mandar tres garrafas
de agua.
3-9-64
Sem agolo.
Magyar
Recebo a assinatura supra
de Lázaro e Henrique Magyar
de qua sou f. Comte G. de
Abril de 1865
Em test. de da v. r.
Est. J. Chistão Antunes

1. kép: Cuio, 1864. szeptember 3. Magyar László levele szomszédjának, João Estêves de Araújo

18

Muito estimo a sua chegada, — e
amou um pouco melhor por in a grande de-
beliente, em que me acho quasi que não dei
ta levantar o corpo, a minha cama e bedida
porco, ou não poderá da me forse porquero
Como um pouco de matet e logo de letma por
que a galinha de mania alguma poffe comer.
Ainda d'isto poffe a mi- seja se la me
poffa arranjá alguma coisa confortativa.
Desejava (julgo) comer um pouco de terni de
narco de carne de gado, porém sei q'isto não
há, por q' caro não de alguma coisa
me poder mandar da sua mãe e mere
que me possa servir, avia de ser muito
chei de agradecer. Não sei se usi pouco
de vinho de jacto me venia bom, ou de torto
e mesmo se abia mais alguma vontade me
comer

2 de outubro de 64

Magyar

2. kép: Cuio, 1864. október 2. Magyar László levele szomszédjának, Joao Esteves de Araújo-nak

30

sem ter a sua resposta, a minha d'hom-
tem, mandando se portados com d'ns varios pa-
buscar cada um. 2 @ d' Unella, se tiver de
2 cada' um, e se não tiver, de o que tiver
duas, ou tres cargas, também nenhuma, os que
não tiverem carga, tem ordem de buscar
em sacos de farinha, em casa da candida.

Vou continuando a ficar melhor, de viagem verdadeira, porém a final sempre acabarei resto que me acabante.

Evening Star
Magazine

Station, per Christiana Becken to George

3. kép: Cuio, 1864. október 12. Magyar László levele szomszédjának, Joao da Silva Rocha Viannanak

Cuio 13 de Oct 64
 Magyar László
 Com tristeza de não ter
 estado aqui, em que
 se acha, a respeito do
 agendamento
 do mesmo tempo, fiquei grato
 a sua franqueza, que de
 mesmo me offendeo, seja
 portanto amigo, e que, pode
 e Candida, de um garafão
 favor, e garafão de
 22 a 23 garafas, e
 dispensar, e que
 ao Moleque Antonio, e
 agora com Candida
 Ca. (evidentemente) e
 ter contos com Vm. e
 fazer amizade e pagamento
 que he bom pra vob, e pra
 devedor a um.
 Deus - estou indo
 melhor
 pra
 mais

4. kép: Cuio, 1864. október 13. Magyar László levele szomszédjának, Joao da
 Silva Rocha Viannónak

Sr Araujo
 Queira mandar me. Um baril de 30 Agite
 3 Degas viscedo. Uma pimenta preta
 2 tt de bolaxa de endro - Chate 10
 2 tt Maffer, Macaento
 3 Grosse vinagre
 Cui 2 - 11 - 64
 Diga se precisa mais an me gogore karil
 Nacio

Magyar

5. kép: Cuió, 1864. november 2. Magyar László levele szomszédjának, Joao Esteves de Araújónak

32

Quantas das medicações que farmacia du
rante a doença da febre da La distau
Magyar, afeição da mesma

200	Bixas por vezes	20	48000
1	Viidro de sulfato de ferro		18000
1	Dito de Nitrate Magneisio		18000
4	D de Linhaço	500	28000
1/2	garrafa de óleo de emendias doces		18000
2/3	de sulfato quimico		18500
	Unas porção de Altitas e gommada		62500
	<u>Summa</u>		<u>128400</u>

Quis 20 de Novembro de 1864
João Interesce Francisco

Recebo a assignatura supra e
qui deu fe. D. de 4 de 65
em test. da verda
Ata
J. Christian Francisco

1 de 32 16.101

6. kép: Magyar László élete utolsó heteiben szedett gyógyszerek jegyzéke

Irodalom

- Curtin, PH. D.
1989 *Death by Migration*. Cambridge.
- Ecsedy, Cs.
1969 Magyar László, 1818–1864. *Ethnographia* 53/4: 557–564.
- 1984 An African Hungarian: László Magyar. *Africana Budapest* 1: 10–23.
- Gabriel, M. N.
1978 *Angola cinco séculos de cristianismo*. Queluz.
- Krizsán, L.
1983 *Magyar László*. Budapest.
- Lima, J. J. L.
1846 *Ensaio sobre a Statistica das Possessões Portuguezas*. Livro III, Lisboa.
- Livingstone, D.
1857 *Missionary Travels and Researches in South Africa*. London.
- Magyar, L.
1857 *Délafrikai levelei és naplórészletei*. Pest.
- 1859 *Magyar László délafrikai utazásai 1849–57 években* 1. Szerk. Hunfalvy János. Pest.
- 1859 Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál Országokról. *Akadémiai Értesítő* 11: 921–941.
- 1860 Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner-Afrika. Nachrichten über die von ihm den Jahren 1850, 1851 und 1855 bereisten Lander Moluva, Moropu und Lobal. *Petermann's Geographische Mittheilungen* 227–237.
- 1862 A délafrikai Munda-Evambo, Lungo és Kapota tartományok általános földirati vázlata. *Akadémiai Értesítő* 3. köt 1: 254–268.
- Quer, P. F.
1985 *Plantas Medicinalis*. Barcelona.
- Ribas, O.
1998 *Dicionário de regionalismos angolanos*. Matosinhos.
- Sebestyén Éva
1998 Levéltári kutatástörténet: Magyar László. *Africana Hungarica* 1/2: 303–327.

Serpa Pinto

1881 *Como eu atravessi a África*. Londres.

Thirring, G.

1937 *Magyar László élete és tudományos működése*. Budapest.

Abstract

**LÁSZLÓ MAGYAR'S LAST WEEKS THROUGH HIS LETTERS
WHAT WERE THE CAUSES OF LÁSZLÓ MAGYAR'S DEATH?**

The author of this article has spotted the inventory of László Magyar at Benguela County Tribunal Archive. This archival source proved to be a very special „database” for this Hungarian explorer's life in Angola. We got to know his everyday life as he was gathering *urzela*, fishing, changing their products for food, and basic items for him and his slaves. The inventory offers a closer insight into the last weeks of Magyar's life, his correspondence with his neighbours and a list of medicaments he took during that time. The medical analysis of these data revealed that the likely reason of his death was due to the side effects of chronic malaria until his hearth stopped to function.

On the base of his former writings we got to know his health-conscious way of life applying European medicine and combining it with the African ones. Surprisingly, he does not mention the application of any African medicine in this final period of his life. His permanent wish was to take some good European medicines or apply Portuguese treatments, and he was trying to follow a Portuguese diet in order to recover his health. His situation was dreadful, without any hope of returning to Hungary, without any force to finish his manuscripts, without any kind of financial support, and without a family he continued desperately to try and to be restored from his chronic malaria and its side effects. His spirit was still fighting to get well again as he was analysing the symptoms and trying to cure them. It was only his body which finally gave in.